

Σημεία Ομιλίας
του τέως Προέδρου της Δημοκρατίας
και Επίτιμου Καθηγητή της Νομικής Σχολής
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
κ. Προκοπίου Παυλοπούλου
με θέμα:

«Ελληνική Γλώσσα και Ελληνικός Πολιτισμός»
στο πλαίσιο του 7^{ου} Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου
με την θεματική «Γλώσσα και Ελευθερία της Έκφρασης»

Ύδρα, 12 Ιουλίου 2021

Πρόλογος

Η έρευνα, ιδίως στο πεδίο των Κλασικών Γραμμάτων, και μάλιστα όχι μόνο εντός Ελλάδας αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα -κατ' εξοχήν δε στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής πνευματικής δημιουργίας- έχει καταδείξει, με αμάχητα τεκμήρια, τους άρρηκτους δεσμούς της Ελληνικής Γλώσσας, από τις καταβολές της ως σήμερα, με τον Πολιτισμό.

Α. Συγκεκριμένα δε η ανάδειξη της σχέσης της Ελληνικής Γλώσσας με τον Πολιτισμό, εν γένει, συνιστά πραγματικότητα, η οποία υπερβαίνει, κατά πολύ, τα σύνορα της Ελλάδας και αφορά, κυρίως μέσω του Ελληνικού Πολιτισμού από τις απαρχές του ως σήμερα, την υπεράσπιση του συνόλου του Δυτικού Πολιτισμού -άρα και του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, που είναι ούτως ή άλλως ο πυρήνας του- καθώς και την εμπέδωση της δυνατότητάς του να διαλέγεται, αρμονικά και αποδοτικά, με άλλους Πολιτισμούς. Και καθένας αντιλαμβάνεται, ιδίως στους ταραγμένους καιρούς μας, την κρίσιμη, κυριολεκτικώς, σημασία του Διαλόγου των Πολιτισμών και για την εμπέδωση, παγκοσμίως, των

αρχών και αξιών του Ανθρωπισμού, της Ειρήνης, της Δημοκρατίας, της Δικαιοσύνης, μ' έμφαση στο πεδίο της Κοινωνικής Δικαιοσύνης.

Β. Έχοντας πλήρη επίγνωση του ότι άλλοι, αρμοδιότεροι εμού, θ' αναλύσουν, με το κύρος τους και την εμβρίθειά τους, τις πτυχές του φετινού θέματος του 7^{ου} Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου, περιορίζομαι, στο πλαίσιο της δικής μου εισήγησης, ν' αναφερθώ, εν ολίγοις και εν συντομία, σ' ένα και μόνο ζήτημα: Εκείνο της περιοπτης θέσης που κατέχει η Ελληνική Γλώσσα στον χώρο των Κλασικών Γραμμάτων και της Ιστορίας των Επιστημών, με δεδομένο το γεγονός ότι η Γλώσσα μας ήταν, είναι και θα παραμείνει δύναμη διαχρονικής γονιμοποίησης -δεν θα δίσταζα να πω, *a fortiori*, «γενεσιουργός μήτρα»- των Κλασικών Γραμμάτων και της εν γένει επιστημονικής δημιουργίας. Τούτο οφείλεται, εν πολλοίς, και στο ότι ο Ελληνικός Πολιτισμός, ως θεμελιώδης μάλιστα πυλώνας του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, έχει ως ρίζα αλλά και «προνομιακό» μέσο εκπλήρωσης της αποστολής του την Ελληνική Γλώσσα.

I. Η ιδιομορφία της Ελληνικής Γλώσσας.

Ας μου επιτραπεί να εκθέσω εν προκειμένω ορισμένα επιχειρήματα, τα οποία θεωρώ ότι βεβαιώνουν «του λόγου το ασφαλές» ως προς το προαναφερόμενο συμπέρασμα.

A. Η σχέση της Ελληνικής Γλώσσας με τον Ελληνικό Πολιτισμό.

Η άρρηκτη σύνδεση του Ελληνικού Πολιτισμού με την Ελληνική Γλώσσα προκύπτει, κατά κύριο λόγο, από το ότι ο Ελληνικός Πολιτισμός υπήρξε, εξ' αρχής, Πολιτισμός ιδίως του γραπτού λόγου.

1. Με την έννοια ότι είναι το αποτέλεσμα της γραπτής διατύπωσης και αποτύπωσης των κάθε είδους -και ιδίως των μεγάλων- πνευματικών δημιουργημάτων και κατακτήσεων. Ο γραπτός λόγος όμως είναι και το μέσο, με το οποίο η γλώσσα πορεύεται στην

αιωνιότητα. Άρα στην βάση του γραπτού λόγου είναι η γλώσσα. Κατά τούτο δε η γλώσσα, πριν καταστεί μέσο εξωτερίκευσης της σκέψης και, επέκεινα, μέσο επικοινωνίας με τρίτους δια της διάδοσής της κυρίως μέσω του γραπτού λόγου, είναι, προηγουμένως και αναποδράστως, το μέσο δημιουργίας και διαμόρφωσης της σκέψης. Με άλλες λέξεις αυτή η «ευδοσκοπική» θεώρηση της γλώσσας, ως δημιουργού της σκέψης, εμφανίζει οιονεί «*αρχετυπικά*» χαρακτηριστικά, δοθέντος ότι δίχως την δημιουργία και την διαμόρφωση της σκέψης, μέσω της γλώσσας, είναι ουσιαστικώς αδύνατη και αδιανόητη η «*εξωτερίκευσή*» της, βεβαίως κατά τον προσορισμό της, δηλαδή προκειμένου να καταστεί, μέσω της επικοινωνίας, «*κτήμα*» τρίτων.

2. Βεβαίως, και προς άρση κάθε παρανόησης (βλ., αντί άλλης παραπομπής, Ιωάννη Καζάζη, Λόγος για την Ελληνική Γλώσσα, Λόγος για την Ελληνική Παιδεία, Θεσσαλονίκη, 2016), πρέπει να διασαφηνισθεί ευκρινώς ότι γλώσσα και πολιτισμός -επομένως η Ελληνική Γλώσσα και ο Ελληνικός Πολιτισμός- είναι ένα νόμισμα με δύο όψεις, αφού και οι δύο πέρασαν από την φάση της προφορικότητας στην φάση της γραπτής έκφρασης.

α) Όμως είναι ιστορικώς αποδεδειγμένο γεγονός ότι η ριζική μετάλλαξη της Ελληνικής Γλώσσας, αφότου άρχισε να γράφεται, συμπάρεσσε και τον Πολιτισμό: Το Ελληνικό Λεξιλόγιο του Πολιτισμού -ήτοι, στην πραγματικότητα, το Ελληνικό Εννοιολογικό, που δημιουργήθηκε για όλο το φάσμα των Γραμμάτων, των Τεχνών, των Επιστημών και της Φιλοσοφίας- επέφερε την πλήρη μετάλλαξη του συνόλου του Ελληνικού Πολιτισμού.

β) Επειδή δε με αυτή την εκδοχή της Ελληνικής Γλώσσας και του Ελληνικού Πολιτισμού ήλθαν σ' επαφή οι Λατίνοι και, μέσω αυτών, η Δύση γενικότερα, δικαιολογημένα επιφανείς ειδικοί Ελληνιστές χαρακτηρίζουν τις νεολατινικές και τις λοιπές

ευρωπαϊκές γλώσσες «κρυπτοελληνικές» και τον Δυτικό Πολιτισμό «κρυπτοελληνικό». Πραγματικά, η Ελληνική Γλώσσα, ως γραπτή γλώσσα, άφησε ανεξίτηλα αποτυπωμένη στην «σφραγίδα» της πάνω στην λατινική. Και δι' αυτής πάνω στις νεολατινικές όπως και πάνω στις γερμανικές και τις σλαβικές γλώσσες, που γνώρισαν την Ελληνική Γλώσσα δια της εξ αυτής μετάφρασης σ' εκείνες των Ιερών Βιβλίων.

3. Για την συμπλήρωση της εν προκειμένω ανάλυσης είναι ανάγκη να παρατεθεί και τούτο: Δίνοντας στην Ελληνική Γλώσσα γραπτή μορφή, ο Αρχαίος Ελληνικός Πολιτισμός έδωσε στους πολίτες του, μεταξύ άλλων, και:

α) Την ικανότητα να εξετάζουν το ίδιο γραπτό κείμενο πολλές φορές και να δημιουργήσει έτσι την έννοια του «κειμένου», ως οντότητας ανεξάρτητης από τα συμφραζόμενα και τις συνθήκες παραγωγής του. Με τον τρόπο αυτό το «κείμενο» μπορεί να «ταξιδεύει» αυτοτελώς και ν' ασκεί την επιρροή του μέσα στον χρόνο.

β) Την ικανότητα να «συγκρίνουν» μεταξύ τους τα κείμενα και τμήματα των κειμένων -ως τις έσχατες μονάδες τους, μετά την σταδιακή κατάτμησή τους, τις «λέξεις»- καθιερώνοντας έτσι δυνατή την σύλληψη της «γραμματικής», ως «τέχνης» συνδυασμού των λέξεων σ' ευρύτερες νοηματικές μονάδες και εκτός «συμφραζομένων».

γ) Την ικανότητα να συλλάβουν την «Λογική», δηλαδή τις «λογικές» σχέσεις μεταξύ των εννοιών και των προτάσεων του γραπτού λόγου, ως μια «τέχνη» αφηρημένη, ανεξάρτητη ιδίως από τα συμφραζόμενά της.

B. Η καταξίωση της Ελληνικής Γλώσσας.

Περαιτέρω, η «τελειότητα» -στο μέτρο που της αναλογεί σε σχέση με τις λοιπές- της γλώσσας κρίνεται, δίχως αμφιβολία, από την δύναμή της να συμβάλλει στην όσο το δυνατόν πληρέστερη και ολοκληρωμένη δημιουργία και διαμόρφωση της σκέψης, έτσι ώστε παίρνοντας η τελευταία την μορφή της Γνώσης και, έπειτα, της «Σοφίας», ήτοι της Επιστήμης, να δώσει στην γλώσσα την δυνατότητα της επικοινωνίας με τρίτους, άρα να της επιτρέψει να «χαράξει» τον δρόμο γέννησης Πολιτισμού.

- 1.** Και ακόμη τούτο, σύμφωνα με τα όσα προεκτέθηκαν: Εκείνος που δεν έχει πραγματική και ουσιαστική γνώση της γλώσσας δεν μπορεί να δημιουργήσει και να διαμορφώσει με πληρότητα τις σκέψεις του ούτε, επομένως, να τις μεταδώσει προς τρίτους, κατά τρόπο σύμφωνο με τις απαιτήσεις της Γνώσης και της Επιστήμης. Ο σκεπτόμενος ασαφώς εκφράζεται, οιονεί νομοτελειακώς, ασαφώς. Το μεγαλείο της Ελληνικής Γλώσσας έγκειται, κατ' εξοχήν, ακριβώς στην ανεπανάληπτη, μέσα στην ανά τις χιλιετίες αδιάλειπτη πορεία της, δύναμή της να συμβάλλει στην πλήρη και ολοκληρωμένη δημιουργία και διαμόρφωση της σκέψης.
- 2.** Η Ελληνική Γλώσσα υπήρξε όχι μόνο το μέσο επικοινωνίας ενός Λαού ή και ενός Έθνους γενικότερα, αλλά το όργανο διαμόρφωσης της Παιδείας, η οποία βρίσκεται στον πυρήνα του Ελληνικού Πολιτισμού, από την γέννησή του ως την μέχρι σήμερα εξέλιξή του. Και όλα αυτά έχουν ως αφετηρία το επιστημονικώς ακραδάντως τεκμηριωμένο γεγονός, ότι η δύναμη της Ελληνικής Γλώσσας, ως μέσου επικοινωνίας των συμβιούντων σε οργανωμένη κοινωνία ανθρώπων, είναι τέτοια μέσα στον χρόνο, ώστε βασίμως μπορούμε να δεχθούμε πως δεν είναι τόσο το σύνολο των επιμέρους Λαών στην Αρχαιότητα, οι οποίοι συνδέθηκαν ιστορικώς μεταξύ τους ως Έλληνες, που δημιούργησε την Ελληνική Γλώσσα. Πολύ περισσότερο ήταν η Ελληνική Γλώσσα, όπως προέκυψε από την σύνθεση των επιμέρους διαλέκτων της -αφού από την ιστορική εποχή δεν υπάρχει, αποδεδειγμένα, Ελληνική Διάλεκτος

αυτόνομη και ανεξάρτητη από τις άλλες- εκείνη η οποία συνέδεσε, στενά και σε βάθος, μεταξύ τους τους Έλληνες και οδήγησε στην μετέπειτα ενότητα των Ελλήνων.

II. Το δίδαγμα του Θουκυδίδη.

Θεωρώ τον μέγιστο Ιστορικό Θουκυδίδη ως τον πιο κατάλληλο για ν' αποδείξει αυτή την μεγάλη αλήθεια.

A. Από τον Θουκυδίδη στον Ελύτη.

Πραγματικά ο Θουκυδίδης, στην εισαγωγή των *«Ιστοριών»* του, καταγράφει το γεγονός ότι για πρώτη φορά ενώθηκαν οι Έλληνες κατά την προετοιμασία και την διεξαγωγή του Τρωϊκού Πολέμου. Καθώς και ότι τα Ομηρικά Έπη, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, μάλλον είναι το κυριότερο πρώτο παράδειγμα της γλωσσικής και πολιτισμικής ενότητας του τότε Ελληνικού Κόσμου, γραμμένα σε μίαν ιδιαίτερη Ελληνική Γλώσσα, προϊόν σύνθεσης διαφόρων, συγγενών μεταξύ τους, διαλέκτων πάνω σε ιωνική βάση. Στο ίδιο, κατά βάση, συμπέρασμα καταλήγει στις μέρες μας ο μεγάλος νομπελίστας Ποιητής μας Οδυσσέας Ελύτης, με τους εξής στίχους από το ποίημά του *«Άξιον Εστί»* (Ενότητα *«Τα Πάθη»*): *«Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική, το σπίτι φτωχικό στις αμμουδιές του Ομήρου. Μονάχη έγνοια η γλώσσα μου στις αμμουδιές του Ομήρου».*

B. Το κείμενο των «Ιστοριών».

Χρήσιμο είναι να παρατεθεί το απόσπασμα των *«Ιστοριών»* (I,1.3.1-1.3.4), όπου με τρόπο *«λακωνικό»* πλην σαφή ο Θουκυδίδης αποδεικνύει πως η Ελληνική Γλώσσα ήταν εκείνη, η οποία έθεσε τις βάσεις για την δημιουργία του Έθνους των Ελλήνων.

1. *«Δηλοῖ δέ μοι καὶ τότε τῶν παλαιῶν ἀσθένειαν οὐχ ἥκιστα· πρὸ γὰρ τῶν Τρωικῶν οὐδὲν φαίνεται πρότερον κοινῇ ἐργασαμένη ἢ Ἑλλάς· δοκεῖ δέ μοι, οὐδὲ τοῦνομα τοῦτο ξύμπασά πω εἶχεν, ἀλλὰ τὰ*

μὲν πρὸ Ἑλληνας τοῦ Δευκαλίωνος καὶ πάνν οὐδὲ εἶναι ἢ ἐπὶ κλησὶς αὕτη, κατὰ ἔθνη δὲ ἄλλα τε καὶ τὸ Πελασγικὸν ἐπὶ πλεῖστον ἀφ' ἑαυτῶν τὴν ἐπωνυμίαν παρέχεσθαι, Ἑλληνας δὲ καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ ἐν τῇ Φθιώτιδι ἰσχυσάντων, καὶ ἐπαγομένων αὐτοὺς ἐπ' ὠφελίᾳ ἐς τὰς ἄλλας πόλεις, καθ' ἑκάστους μὲν ἤδη τῇ ὁμιλίᾳ μᾶλλον καλεῖσθαι Ἑλληνας, οὐ μέντοι πολλοῦ γε χρόνου [ἐδύνατο] καὶ ἅπασιν ἐκνικῆσαι. τεκμηριοῖ δὲ μάλιστα Ὅμηρος· πολλῶ γὰρ ὕστερον ἔτι καὶ τῶν Τρωικῶν γενόμενος οὐδαμοῦ τοὺς ξύμπαντας ὠνόμασεν, οὐδ' ἄλλους ἢ τοὺς μετ' Ἀχιλλέως ἐκ τῆς Φθιώτιδος, οἵπερ καὶ πρῶτοι Ἑλληνες ἦσαν, Δαναοὺς δὲ ἐν τοῖς ἔπεσι καὶ Ἀργεῖους καὶ Ἀχαιοὺς ἀνακαλεῖ. οὐ μὴν οὐδὲ βαρβάρους εἵρηκε διὰ τὸ μηδὲ Ἑλληνᾶς πω, ὥς ἐμοῖδοκεῖ, ἀντίπαλον ἐς ἐν ὄνομα ἀποκεκρίσθαι. **Οἱ δ' οὖν ὥς ἕκαστοι Ἑλληνες κατὰ πόλεις τε ὅσοι ἀλλήλων ξυνέεισαν καὶ ξύμπαντες ὕστερον κληθέντες οὐδὲν πρὸ τῶν Τρωικῶν δι' ἀσθένειαν καὶ ἀμειξίαν ἀλλήλων ἀθρόοι ἔπραξαν.** ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν στρατείαν θαλάσση ἤδη πλείω χρώμενοι ξυνεξῆλθον».

- 2.** Κατὰ τὴν μετάφραση τοῦ Ελευθερίου Βενιζέλου, με δικό του τίτλο «Το ὄνομα Ελλάς»: «1.1.3. Τὴν ἀδυναμίαν, ἄλλωστε, τῶν παλαιῶν καιρῶν μου φαίνεται ὅτι ἀποδεικνύει καὶ τὸ γεγονὸς πρὸ πάντων ὅτι πρὶν ἀπὸ τὰ Τρωικά τίποτε δὲν ἐπεχείρησεν ἀπὸ κοινοῦ ἡ Ελλάς. Νομίζω μάλιστα ὅτι τὸ ὄνομα αὐτὸ οὔτε εἶχε δοθῇ ἀκόμη εἰς ὅλην τὴν χώραν, οὔτε καὶν ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Ἑλληνο, υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλὰ τὰ διάφορα φύλα, καὶ εἰς μεγαλυτέραν ἑκτασιν τὸ Πελασγικόν, ἐδίδαν τὸ ὄνομά των εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν κατοικοῦμενα διαμερίσματα. Ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐποχὴν πού ὁ Ἕλληνας καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ ἀπέβησαν ἰσχυροὶ εἰς τὴν Φθιώτιδα, καὶ τὴν βοήθειάν των ἐπεκαλοῦντο οἱ κάτοικοι τῶν ἄλλων πόλεων, τὰ διάφορα φύλα, συνεπεῖα τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς, ὠνομάζοντο ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον Ἑλληνες, μολονότι πολὺς ἐπέρασε καιρὸς πρὶν τὸ ὄνομα τοῦτο ἡμπορέσῃ νὰ επικράτησῃ γενικῶς. Τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν παρέχει ὁ Ὅμηρος. Διότι, μολονότι

έζησε πολύ ύστερον και από τα Τρωικά, πουθενά δεν ωνόμασε με το όνομα αυτό όλους, ούτε άλλους εκτός εκείνων που ηκολούθησαν του Αχιλλέα από την Φθιώτιδα, οι οποίοι ήσαν και οι πρώτοι Έλληνες, αλλ' αποκαλεί αυτούς εις τα ποιήματά του γενικώς Δαναούς και Αργείους και Αχαιούς. Ούτε βαρβάρους, άλλωστε, μνημονεύει διά του λόγου, ως νομίζω, ότι ούτε οι Έλληνες είχαν ακόμη διακριθή διά κοινού αντιθέτου ονόματος. Οπωσδήποτε τα διάφορα ελληνικά φύλα, επί των οποίων το όνομα των Ελλήνων, λόγω κοινότητας της γλώσσης, εξηπλώνετο διαδοχικώς από μίαν περιφέρειαν εις άλλην, έως ότου επεξετάθη ακολούθως επί του συνόλου των, δεν έκαμαν καμμίαν κοινήν επιχείρησιν πριν από τα Τρωικά, ένεκα αδυναμίας και ελλείψεως αμοιβαίας επικοινωνίας. Άλλωστε, και την εκστρατείαν ακόμη κατά της Τροίας τότε μόνον επεχείρησαν από κοινού, όταν είχαν ήδη αποκτήσει αξιόλογον εμπειρίαν της θαλάσσης».

3. Στο απόσπασμα αυτό ο Θουκυδίδης επιβεβαιώνει και προεκτείνει, σε παρελθόντα χρόνο, όσα είχε διαπιστώσει ο προγενέστερός του, «Πατέρας της Ιστορίας», Ηρόδοτος στις δικές του «Ιστορίες» (Θ, 8. 144,2) για την συμβολή της Ελληνικής Γλώσσας στην διαμόρφωση του Έθνους των Ελλήνων. Στο ως άνω απόσπασμα ο Ηρόδοτος παραθέτει την απάντηση των Αθηναίων προς τους Σπαρτιάτες, όταν οι τελευταίοι δυσπιστούσαν έναντι των Αθηναίων, φοβούμενοι μια ενδεχόμενη μελλοντική συμμαχία τους με τον Βασιλέα των Περσών. Συγκεκριμένα, στην απάντησή τους οι Αθηναίοι θεωρούν «υτροπή» και «αίσχος» μια τέτοια υποψία για πολλούς λόγους, κυρίως όμως διότι: «Αὐτίς δὲ τὸ Ἑλληνικόν, ἐὼν ὁμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἡθεά τε ὁμότροπα, τῶν προδότας γενέσθαι Ἀθηναίους οὐκ ἂν εὖ ἔχοι». («Επιπλέον δε είμαστε Έλληνες, με κοινό αίμα και **γλώσσα**, κοινούς βωμούς, κοινές θυσίες και παρεμφερή ήθη και έθιμα,

πράγμα που σημαίνει ότι αν προδίδαμε όλα αυτά θα ήταν ντροπή και αίσχος για τους Αθηναίους»).

III. Η Ελληνική Γλώσσα δημιουργός Πολιτισμού.

Μέσ' απ' αυτήν την μακραίωνη εξέλιξή της η Ελληνική Γλώσσα υπήρξε δημιουργός της Ελληνικής Παιδείας, ήτοι του συνόλου των έργων του Πνεύματος και της Τέχνης, και συνιστά πάντα την βάση του Ελληνικού Πολιτισμού.

A. Ελληνική Γλώσσα και Ελευθερία της Σκέψης.

Επιπλέον, αποτελεί αδιαμφισβήτητο ιστορικό κεκτημένο ότι η Ελληνική Παιδεία και ο Ελληνικός Πολιτισμός έχουν ως κορωνίδα την Ελευθερία της Σκέψης και της Διανόησης. Ελευθερία, η οποία είναι αρρήκτως συνδεδεμένη με το σύστημα της Άμεσης Δημοκρατίας ιδίως της Κλασικής Αρχαιότητας, στην Αθήνα πρωτίστως. Άρα Ελευθερία, η οποία αναδεικνύει, μεταξύ άλλων, και την πραγματική σχέση της Ελληνικής Γλώσσας με το ως άνω σύστημα της Άμεσης Δημοκρατίας.

1. Ειδικότερα, η σχέση της Άμεσης Δημοκρατίας -που, κατά τα προλεχθέντα, διαμορφώθηκε κατ' εξοχήν στην Αρχαία Αθήνα και από εκεί «μεταλαμπαδεύθηκε», με κύριο πεδίο εξάπλωσής της πόλεις-κράτη τα οποία επηρέασε, αμέσως ή εμμέσως, η Αρχαία Αθήνα, διαρκώντας μόλις 200, περίπου, χρόνια- με την Ελληνική Γλώσσα υπήρξε διαλεκτική. Με την έννοια ότι η Ελληνική Γλώσσα «πήρε» από την Άμεση Δημοκρατία αλλά και «έδωσε» στην Άμεση Δημοκρατία. Τούτο οφείλεται στο ότι κάθε γλώσσα, κυρίως όμως η Ελληνική Γλώσσα, αποτυπώνει πιστά, οιονεί «εκ φύσεως», τις «πιέσεις» που ασκούνται στην κοινωνία, δηλαδή στο πεδίο ανάπτυξης της γλώσσας.

α) Πρέπει δε εδώ να επισημανθεί, ευθύς εξ αρχής, ότι η «θαυμαστή» εξέλιξη της Ελληνικής γλώσσας οφείλει τα μέγιστα στην

Ελευθερία του Λόγου, δημόσιου και ιδιωτικού, που μόνο στο πλαίσιο της Αθηναϊκής Δημοκρατίας κατέστη εφικτή. Δημοκρατίας, εντός της οποίας -τόσο λόγω της δομής της όσο και λόγω της λειτουργίας των θεσμών της- διαμορφώθηκαν αλλά και διαφυλάχθηκαν οι όροι και οι συνθήκες του Ελεύθερου Λόγου, με ευθεία συνέπεια να προκύψουν και τα κάθε είδους γραμματειακά είδη, λογοτεχνικά και χρηστικά, που επιβιώνουν ως σήμερα.

β) Μέσα στο θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο της Άμεσης Δημοκρατίας η Ελληνική γλώσσα αναπτύχθηκε ρητορικά -ας μην ξεχνάμε ότι η ρητορική είναι Ελληνική επινόηση- και απέκτησε ειδικά λεξιλόγια καθώς και εννοιολογικά μέσα για την άσκηση των τριών ειδών ρητορείας που σχηματίστηκαν, και για την ακρίβεια της Πολιτικής, της Δικανικής και της Πανηγυρικής. Με άλλες λέξεις την ρητορεία για την Αγορά, για τα Δικαστήρια και για τον Δημόσιο και Ιδιωτικό Βίο. Βεβαίως, όταν οι θεσμοί της Άμεσης Δημοκρατίας στην Αρχαία Ελλάδα συρρικνώθηκαν και, στο τέλος, κατέρρευσαν μέσα σε δύο αιώνες, όπως τονίσθηκε προηγουμένως, τα ως άνω στοιχεία -θα μπορούσαμε να πούμε «μοναδικά»- της Ελληνικής Γλώσσας διατηρήθηκαν και αποτέλεσαν την μεγάλη Κληρονομιά της Αρχαίας Ελλάδας προς την Αρχαία Ρώμη και, στην συνέχεια, στο Βυζάντιο (βλ. αντί άλλης παραπομπής, Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, 3^η ανατύπωση, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2004).

2. Κατά τον André Malraux, στην μνημειώδη ομιλία του της 28^{ης} Μαΐου 1959 για την πρώτη φωταγώγηση της Ακρόπολης, ο Ελληνικός Πολιτισμός ήταν ο πρώτος Πολιτισμός χωρίς «ιερό βιβλίο», όπου η λέξη ευφυΐα σημαίνει να θέτεις ερωτήματα. Και ήταν, πρωτίστως, αυτή η Ελευθερία της Σκέψης και της Διανόησης που, όπως ήδη επισημάνθηκε, επέτρεψε στο Ελληνικό Πνεύμα να μετατρέψει την πληροφορία και την εμπειρία σε Γνώση και την

Γνώση σε «*Σοφία*», ήτοι Επιστήμη. Γεγονός το οποίο του άνοιξε τον δρόμο να κυριαρχήσει πολύ ενωρίς στις Επιστήμες, από τις Θετικές ως τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, με κολοφώνα την Φιλοσοφία, ιδίως κατά την Κλασική και την Ελληνιστική εποχή. Γι' αυτό η Ελληνική Γλώσσα είναι και θα είναι πανταχού παρούσα στις Επιστήμες, από τα Μαθηματικά, την Φυσική, την Ιατρική, την Οικονομία ως την Φιλοσοφία σε όλο τον Κόσμο, ακόμη δε και στην Λογοτεχνία και στην Τέχνη.

3. Στο σημείο δε αυτό είναι ανάγκη ν' αναδειχθεί και το τι οφείλουν όλα τα συστήματα γραφής, τα οποία έχουν επινοηθεί ως τώρα σε παγκόσμια κλίμακα, στην Ελληνική Γλώσσα, κατά την γραπτή της έκφραση, μέσω του ελληνικού αλφαβήτου. Ειδικότερα, το ελληνικό αλφάβητο υπήρξε μια συγκλονιστική, δίχως ίχνος υπερβολής, πνευματική επινόηση για την αποτελεσματική γραπτή αποτύπωση του προφορικού λόγου, ιδίως στο μέτρο που μέσω είκοσι τεσσάρων, μόλις, γραμμάτων και λόγω της «*συνύπαρξης*» φωνηέντων και συμφώνων, προέκυψαν οι συλλαβές, επέκεινα δε οι λέξεις. Το «*πρότυπο*» αυτό του ελληνικού αλφαβήτου επηρέασε, όπως ήταν γλωσσικώς αναμενόμενο, όλα τα μετέπειτα συστήματα γραφής σε παγκόσμια, όπως ήδη τονίσθηκε, κλίμακα. Πρωτίστως δε επηρέασε, κατά τα προελεχθέντα, το λατινικό αλφάβητο, το οποίο αποτελεί τον κανόνα, ως έκφραση του γραπτού λόγου, στις γλώσσες των λαών που μετέχουν, αμέσως ή εμμέσως, στην «*χορεία*» του κοινού μας Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. Μπορεί, άραγε, ν' αναζητηθεί άλλη, μεγαλύτερη, συμβολή της Ελληνικής Γλώσσας και του Ελληνικού Πολιτισμού στην αρχική διαμόρφωση αλλά και στην διαρκή εξέλιξη αυτού του κοινού μας Ευρωπαϊκού πολιτισμικού οικοδομήματος;
4. Σύμφωνα με μια άποψη, στην εξέλιξη αυτή έχουν συμβάλει και οι ινδοευρωπαϊκές ρίζες της Ελληνικής Γλώσσας. Η άποψη όμως αυτή δεν ευσταθεί, κυρίως διότι:

α) Πριν απ' όλα δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία αναφορικά με τα όσα μεσολάβησαν, στο γλωσσικό πεδίο, μεταξύ της ινδοευρωπαϊκής εποχής και των απαρχών της προϊστορίας της Ελληνικής Γλώσσας, ήτοι για πάνω από μια χιλιετία. Εκείνο που είναι γνωστό και τεκμηριωμένο αφορά το ότι όλες οι αρχικές Ελληνικές διάλεκτοι, τις οποίες σήμερα γνωρίζουμε, πήγασαν από την κοινή Ελληνική ή προϊστορική Ελληνική Γλώσσα. Πέραν τούτων, η προϊστορική Ελληνική Γλώσσα διαφέρει ουσιωδώς από την ινδοευρωπαϊκή. Με πρώτη μεγάλη διαφορά την σαφή διάκριση μεταξύ ονομάτων και ρημάτων.

β) Συμπερασματικώς, μάλλον η Ελληνική Γλώσσα ακολούθησε τον δικό της «μοναχικό» πλην «δοξαστικό» δρόμο, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε ήδη από τα προϊστορικά χρόνια είχε συνταχθεί και διαμορφωθεί αυτονόμως και αυτοδυνάμως, ήτοι πλήρως, ανεξάρτητα από κάθε προγενέστερη ρίζα. Κατά τούτο, λοιπόν, στην όλη εξέλιξη και πορεία του Ελληνικού Πολιτισμού έχει συμβάλει κατ' εξοχήν η ουσία του, όπως αυτό προκύπτει μέσ' από την Ελληνική Γλώσσα. Γι' αυτό και ο Ελληνικός Πολιτισμός, ως δημιουργός Επιστήμης και «Σοφίας», δηλαδή Επιστήμης, είναι «κραταιός» πυλώνας του Ευρωπαϊκού και του Δυτικού, εν γένει, Πολιτισμού. Εξ ου και η προαναφερόμενη απαστράπτουσα, μέσω των λαμπρών ψηφίδων της, παρουσία της Ελληνικής Γλώσσας σε όλες της γλώσσες της Δύσης και της Ευρώπης, και όχι μόνο, κατά κύριο λόγο μέσω των Επιστημών.

B. Το παράδειγμα των μαθηματικών.

Η Επιστήμη των Μαθηματικών μαρτυρεί ως προς τούτο αψευδώς. Και αυτό διότι αποφασιστική, από πλευράς επιστημονικής δημιουργίας στην Αρχαία Ελλάδα, υπήρξε -φυσικά μεταξύ άλλων- η «συνάντηση» της Ελληνικής Γλώσσας με την Επιστήμη των Μαθηματικών. Και αυτή η «συνάντηση» ήταν η αιτία, η οποία εξηγεί το γιατί και άλλοι, βεβαίως, Λαοί στην Αρχαιότητα είχαν

αξιοσημείωτη γνώση των μαθηματικών, πλην όμως οι Έλληνες πρωτοπόρησαν στην Επιστήμη των Μαθηματικών, με κολοφώνα τα «*Στοιχεία*» του Ευκλείδη, όπως προκύπτει ιδίως από τα εξής:

1. Προφανώς, κάτι υπήρχε ειδικώς στην γλωσσική υφή της Ελληνικής Γλώσσας που αποδείχθηκε πρόσφορο για την σχέση, η οποία διαμορφώθηκε μεταξύ αυτής και των Μαθηματικών. Και αυτό εντοπίζεται, κατά κύριο λόγο, στις εξής δύο «*ιδιομορφίες*» της.

α) Κατά πρώτο λόγο σε μια ειδική γραμματική προϋπόθεση της Ελληνικής Γλώσσας, στην ύπαρξη του οριστικού άρθρου, κάτι ανύπαρκτο π.χ. στην λατινική γλώσσα. Το οριστικό άρθρο εξελίχθηκε στην μεθομηρική Ελληνική Γλώσσα από την αντωνυμική χρήση του «ο, η, το». Το άρθρο, προτασσόμενο σε συγκεκριμένες γραμματικές δομές της γλώσσας, δημιουργεί «*αφηρημένη έκφραση*». Και αυτή, στην χρονική συνέχεια, οδηγεί στο «*αφηρημένο ουσιαστικό*». Το δε «*αφηρημένο*» είναι, εξ ορισμού και εκ φύσεως, η βάση του σχηματισμού λογικών προτάσεων και συλλογισμών, κάτι σύμφυτο με την ανάπτυξη της Μαθηματικής Σκέψης, ιδίως στην πρώιμη φάση της.

β) Η ως άνω ευνοϊκή γραμματική προϋπόθεση συμπορεύθηκε, ως προς την σχέση της Ελληνικής Γλώσσας με την Μαθηματική Σκέψη, μ' έναν γενικότερο όρο που διέπει εξ αρχής την Ελληνική Σκέψη: Την «*ακατάσχετη*» και «*καθολική*» ροπή προς την κατεύθυνση της εύρεσης της «*ατομικής μονάδας*» σε κάθε χώρο του επιστητού. Είναι η ροπή που «απομόνωσε», στον εκφερόμενο και ακουόμενο λόγο, τον «*φθόγγο*», ως την έσχατη ατομική και αδιαίρετη ακουστική μονάδα, που υπήρξε η βάση του μετασχηματισμού του φοινικικού αλφαβήτου σ' Ελληνικό. Και είναι αυτή η ροπή, η οποία απομόνωσε, με την μέθοδο ιδίως του Δημοκρίτου, το άτομο ως την έσχατη, άτμητη και αδιαίρετη, μονάδα της ύλης.

2. Καθώς παρατηρεί ο L. Gardies (*L' organization des mathématiques grecques de Théétète à Archimède*, Paris, εκδ. Vrin, 1997, σελ. 270 και κυρίως 276 επ.), μοναδική υπήρξε η συμβολή των Αρχαίων Ελλήνων στον τομέα των μαθηματικών, σε ό,τι αφορά την σύνθεση προβλήματος και απόδειξης. Και για την ακρίβεια, σε ό,τι αφορά από την μια πλευρά την διαμόρφωση του προβλήματος, μέσω της διατύπωσης του θεωρήματος με την μαθηματική εκείνη ιδιότητα, η οποία του προσδίδει την πιο γενική μορφή. Και, από την άλλη πλευρά, την προσθήκη, στην διαδικασία λύσης του προβλήματος, της κατάλληλης απόδειξης. Επιπροσθέτως, στο σημείο αυτό δεν πρέπει να υποτιμάται το ότι η παραγωγή και η επαγωγή αναπτύχθηκαν στην Ελληνική διάνοηση πολύ ενωρίς, με την εμφάνιση της εμπειρικής γλώσσας των Ιώνων στην Φιλοσοφία και ήδη στην Αρχαϊκή Ποίηση. Μέσα, λοιπόν, σε αυτή την εμβληματική «*διαδρομή*» η Ελληνική Γλώσσα κατέστησε εφικτή και την δημιουργία γλωσσικών διατυπώσεων τέτοιας «*αφαιρετικότητας*», ώστε να μπορεί να «*συντονίζεται*» ευχερώς ακόμη και με ακραίως αφηρημένα μαθηματικά σύμβολα. γι' αυτό και η Ελληνική Γλώσσα αναδείχθηκε στην πιο κατάλληλη «*μεταγλώσσα*» ως προς τα Μαθηματικά, προκαλώντας την «*έκρηξη*» της εν γένει μαθηματικής γνώσης.

3. Η προαναφερόμενη όμως, μοναδική όπως τονίσθηκε, συμβολή των Αρχαίων Ελλήνων στην δημιουργία της Επιστήμης των Μαθηματικών κατέστη δυνατή μέσω της εξίσου μοναδικής ιδιοσυστασίας της Ελληνικής Γλώσσας, εξ ου και Λαοί που δεν διέθεταν το κατάλληλο «*γλωσσικό εργαλείο*» δεν κατάφεραν να κάνουν ανάλογα επιστημονικά βήματα. Κατ' ουσία δε, η ως άνω ιδιοσυστασία έγκειται, πρωτίστως, στο ότι η Ελληνική Γλώσσα είναι οιονεί «*ιδανική*» στο πεδίο της παραγωγής «*συμβόλων*», ικανών ν' απεικονίσουν επαρκώς την σκέψη, έτσι ώστε να παραχθεί η αναγκαία, για την εν γένει επιστημονική δημιουργία, «*κιβωτός γνώσεων*». Κυρίως δε η «*κιβωτός γνώσεων*» που άνοιξε τον δρόμο

στην θεμελίωση και εξέλιξη της Επιστήμης των Μαθηματικών (βλ., αντί άλλης παραπομπής, Χρ. Φίλη «Οι Αρχαιοελληνικές Καταβολές των Σύγχρονων Μαθηματικών», εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα, 2010, σελ. 877).

- 4.** Σ' επίρρωση των ανωτέρω αξίζει να γίνει, εν προκειμένω, ειδική αναφορά στο σύγγραμμα του Reviel Netz, Καθηγητή Ελληνικών Μαθηματικών και Αστρονομίας στο Πανεπιστήμιο Στάνφορντ των ΗΠΑ -ενός εκ των κορυφαίων μελετητών του έργου του Αρχιμήδη- με τίτλο: «*Η διαμόρφωση της Παραγωγικής Μεθόδου στα Ελληνικά Μαθηματικά-Μια μελέτη υπό το πρίσμα της γνωσιακής επιστήμης*» (απόδοση στα ελληνικά Β. Σπυρόπουλου, επιστημονική επιμέλεια Γ. Χριστιανίδη και Μ. Σάλιαρου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2019).

α) Στο σύγγραμμα αυτό μελετάται ένα θέμα κεφαλαιώδους σημασίας για την όλη ιστορία του Δυτικού Πολιτισμού. Ήτοι η διαμόρφωση της παραγωγικής απόδειξης στα Κλασικά Ελληνικά Μαθηματικά. Η εντυπωσιακή, κυριολεκτικώς, πρωτοτυπία του ως άνω έργου του Reviel Netz έγκειται στο γεγονός ότι ο συγγραφέας εστιάζει την ανάλυσή του σε δύο, θεμελιώδη, χαρακτηριστικά της πρακτικής των ελληνικών αποδείξεων, το εγγράμματο διάγραμμα και την τεχνική, λογοτυπική γλώσσα, δίχως να παραλείπει, έστω και κατ' ελάχιστο, την ανάδειξη των υλικών και κοινωνικών συνθηκών αλλά και πρακτικών, εντός των οποίων τα κατά τ' ανωτέρω χαρακτηριστικά «*αναδύθηκαν*», μέσα στην πορεία της εξέλιξης των Ελληνικών Μαθηματικών. Ειδικότερα, ο Reviel Netz ανέδειξε ότι οι τεχνικές που τότε ανέπτυξαν οι Έλληνες μαθηματικοί για την κατασκευή γραμμάτων στα διαγράμματά τους και, συνακόλουθα, η συνεχής αλληλεπίδραση μεταξύ του κειμένου και του διαγράμματος στις αποδείξεις τους, υπήρξαν καίριας σημασίας για την «*γέννηση*» της παραγωγικής απόδειξης. Με τον τρόπο αυτόν ο Reviel Netz κατάφερε ν'

αποσαφηνίσει, επαρκώς, και τις υποκείμενες γνωστικές διαδικασίες. Το γεγονός, όμως, αυτό έχει και μια δεύτερη, ευρύτερη, σημασία που αφορά την πορεία της Επιστήμης στην Δύση στο σύνολό της, άρα την πορεία αυτού τούτου του Δυτικού Πολιτισμού.

β) Είναι δε χαρακτηριστικά τα όσα, συνοπτικώς, υπογραμμίζει ο ίδιος ο Reviel Netz στην εισαγωγή, την οποία έγραψε για την ελληνική έκδοση του προμνημονευόμενου συγγράμματός του: *«Οι Έλληνες μαθηματικοί ανακάλυψαν μια συγκεκριμένη πρακτική και ένα συγκεκριμένο σύνολο εργαλείων, που κατέστησαν δυνατό ένα συγκεκριμένο έργο: Την συνεπή άσκηση της παραγωγικής απόδειξης. Αυτό θα παίξει ουσιαστικό ρόλο στην ανάδυση της δυτικής επιστήμης. Η προοπτική της απόδειξης οδήγησε στην μαθηματικοποίηση του συνόλου της επιστήμης, και εν τέλει στο νευτώνειο πρόγραμμα το οποίο, με την επιτυχία του, άνοιξε το δρόμο για την βιομηχανική επανάσταση και την άνοδο της Δύσης»* (όπ. παρ., σελ. XV-XVI).

IV. Η διαλεκτική σχέση της Ελληνικής Γλώσσας με τον Ελληνικό Πολιτισμό.

Η ιστορική εξέλιξη της Ελληνικής Γλώσσας αποδεικνύει, επιπλέον, ότι η σχέση της με τον Ελληνικό Πολιτισμό ήταν και παραμένει διαλεκτική.

A. Η Ελληνική Γλώσσα «όχημα» του Ελληνικού Πολιτισμού.

Με την έννοια ότι βεβαίως όσο μια γλώσσα είναι σε θέση να εκφράσει και να διατυπώσει, άρα και ν' αποτυπώσει, μεγάλα νοήματα και να συμβάλλει στην αναζήτηση της Επιστημονικής Αλήθειας και την στερέωση της «Σοφίας» -φυσικά ως Επιστήμης- τόσο πιο σημαντικός είναι ο Πολιτισμός που στηρίζεται σε αυτή. Και, e contrario αλλά συνακόλουθα, όσο πιο σημαντικός, προς την ως άνω κατεύθυνση, γίνεται ένας Πολιτισμός, τόσο περισσότερο και η γλώσσα καταξιώνεται ως μέσο διαμόρφωσης και έκφρασής του.

B. Ο Ελληνικός Πολιτισμός και ο Διάλογος των Πολιτισμών.

Επέκεινα, η γλώσσα αυτή επιτρέπει ή και διευκολύνει, σε πολύ μεγάλο βαθμό, τον Διάλογο των Πολιτισμών.

- 1.** Το συμπέρασμα τούτο εδράζεται και στο ότι ο πραγματικός Πολιτισμός, ο οποίος από την φύση του έχει στο επίκεντρό του τον Άνθρωπο, σέβεται, δίχως εκπτώσεις και συμβιβασμούς, την διαφορετικότητα του Ανθρώπου. Και τούτο διότι ως ύψιστο δείγμα στοιχειώδους Ανθρωπισμού, ο σεβασμός της διαφορετικότητας ισοδυναμεί με τον σεβασμό της Δημοκρατίας και του Πολιτισμού.
- 2.** Υπό τα δεδομένα αυτά, σε θεσμικό και αξιακό γενικότερα επίπεδο, ο σεβασμός της διαφορετικότητας του Ανθρώπου καθίσταται θεμελιώδες πρόταγμα Δημοκρατίας και Πολιτισμού. Η γλώσσα είναι, δίχως αμφιβολία, στοιχείο της διαφορετικότητας του Ανθρώπου. Όσο δε μεγαλύτερη είναι η ικανότητα της γλώσσας να «*παράγει*» Πολιτισμό -όπως συμβαίνει, αναμφισβητήτως, με την Ελληνική Γλώσσα- τόσο περισσότερο προσφέρεται για να υπηρετήσει τον μεγάλο στόχο του Διαλόγου των Πολιτισμών.

Επίλογος

Μια τέτοια θεώρηση της Γλώσσας και του Πολιτισμού, με αφετηρία την Ελληνική Γλώσσα και τον Ελληνικό Πολιτισμό, αποδεικνύει ότι είναι ακριβώς αυτός ο Διάλογος των Πολιτισμών που, επιπροσθέτως, δίνει ηχηρή απάντηση στους ανιστόρητους εκείνους, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι υπάρχει σήμερα δήθεν «*σύγκρουση*» μεταξύ Πολιτισμών.

A. Ισχυρισμός, που οδήγησε ως και σε καταστροφικές επιλογές εξωτερικής πολιτικής από πλευράς Πολιτικών της Δύσης και της Ευρώπης. Ας γίνει κατανοητό τούτο: Στους ταραγμένους καιρούς που ζούμε δεν υπάρχει σύγκρουση Πολιτισμών, αφού κανένας πραγματικός Πολιτισμός δεν μπορεί, από την φύση του, να συγκρούεται με άλλους, εξίσου πραγματικούς, Πολιτισμούς. Η αλήθεια είναι, λοιπόν, ότι πολλές

φορές, δυστυχώς -όπως συμβαίνει και στην εποχή μας- υπάρχει έλλειψη επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης μεταξύ Πολιτισμών, γεγονός που δυσχεραίνει επικίνδυνα την ειρηνική συνύπαρξη των Λαών.

Β. Επομένως, ενδεδειγμένη λύση είναι η κίνηση προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ήτοι η επιλογή του Διαλόγου μεταξύ των Πολιτισμών, στον οποίο ο Ελληνικός Πολιτισμός, με θεμέλιο την Ελληνική Γλώσσα και τα επιτεύγματά της στον χώρο του Πνεύματος, οφείλει και μπορεί, υπό όρους ισοτιμίας προς τους άλλους Πολιτισμούς και υπό συνθήκες αμοιβαίου σεβασμού, να διαδραματίσει, πολλαπλώς, σημαντικό ρόλο στον σύγχρονο ταραγμένο Κόσμο μας.